

КОЛЕКЦІЇ

“RYSOWAŁ NA MIEJSCU”. ЛЬВІВСЬКІ МАТЕРІАЛИ
ПЕРШИХ ДОСЛІДЖЕНЬ ПАМ’ЯТКИ ЗЛОТА В ПОЛЬЩІ

Дмитро ПАВЛІВ

*Інститут українознавства ім. І. Крип’якевича НАН України,
вул. Винниченка, 24, 79008, м. Львів, Україна, e-mail: datamitra@gmail.com*

В архіві відділу археології Інституту українознавства ім. І. Крип’якевича НАН України зберігаються 12 аркушів, на яких зображено розкопані інгумаційні поховання. Рисунки виконані олівцем майстерно і детально. На аркушах є рукописний текст польською мовою із коротким описом виявленого поховання, зазначено дату, коли зроблено рисунок – 1892 р., підпис – ZL та допис “Rysował na miejscu”.

Характерна форма та орнаментация посуду з поховань дали можливість визначити, що йдеться про відому археологічну злочку культуру доби енеоліту, пам’ятки якої розташовані на Сандомирській височині над Віслою.

Першовідкривачем цієї культури був художник і аматор археології Здіслав Ленартович. У 80-х роках XIX ст. він розпочав у Злотій розкопки, які тривали 30 років. Збереглося лише кілька його нотаток і описів поховань. Всі знахідки з розкопок 1892 р. З. Ленартович, очевидно, продав Леону Вернеру, який відразу продав їх графу Володиміру Дідушицькому до Музею Дідушицьких у Львові. Це була велика збірка археологічних матеріалів, яку професор Львівського університету Кароль Гадачек опрацював і 1907 р. опублікував.

Рисунки з архіву відділу археології є оригінальними рисунками З. Ленартовича, зробленими під час його розкопок 1892 р. Два рисунки потрапили до Львова разом із придбаною для Музею Дідушицьких колекцією знахідок зі Злотої, інші 10 рисунків музей отримав у 1894 р. Таким чином, Львів посідає вагомe місце у вивченні злочкої культури, оскільки тут знаходяться велика колекція археологічних матеріалів та оригінали рисунків і нотаток одних із перших розкопок могильника, також у Львові К. Гадачком вперше було науково опрацьовано і опубліковано ці матеріали.

Ключові слова: культура Злота, Здіслав Ленартович, рисунки, Львів, Музей Дідушицьких, Кароль Гадачек.

В архіві відділу археології Інституту українознавства ім. І. Крип’якевича НАН України зберігаються 12 окремих аркушів, на яких зображено розкопані тілопокладні поховання – скорчені людські кістяки та посуд поблизу них. П’ять аркушів із детальнішими рисунками і описами мають розмір 20,5×28 см, три аркуші з більш схематичними рисунками розміром 13×19,5 см, ще два розміром 10×17 см. Два рисунки зроблено на листках трапецеподібної форми (ймовірно, вирізані з листа більшого формату). Рисунки виконані майстерно, очевидно, людиною із доброю художньою освітою, олівцем на спеціальному досить штивному папері для художнього рисунку. Видно, що автор рисунків чудово знав анатомію, також досить точно намальовано посуд різноманітних форм та його орнаментацию. Окрім рисунку, на аркуші є рукописний текст (також написаний олівцем) польською мовою із коротким описом виявленого поховання, де подані розміри, глибини, певні особливості розташування кістяків та інвентаря, інколи його детальніша характеристика, характер ґрунтів та їх залягання. На кожному аркуші зазначено дату, коли зроблено рисунок – 1892 р., підпис – ZL та допис “Rysował na miejscu”.

Всі кістяки, зображені на аркушах, добре збережені, скорчені, розташовані на правому або лівому боці, спрямовані головою на захід або південний захід, лежать на ґрунті або на майданчику, викладеному з кам'яних плиток. В деяких випадках у похованні зафіксовано лише черепи та окремі довгі кістки скелета (зруйновані або порушені поховання?). Глиняний посуд знаходився в ногах похованих або ж поруч голови і піднесених до голови легко зігнутих рук. Посуду в похованнях, як правило, багато – від однієї до 13 штук. Форми посуду різноманітні – тут бачимо опуклобокі з короткими вінцями амфори з маленькими ручками та заглибленим орнаментом на плічках, s-подібної форми горщики з маленькими вушками або наліпним хвилястим валиком під вінцями, глибокі миски з розхиленими вінцями, орнаментовані різьбленими хвилястими лініями, кубки та дзбанки, прикрашені відбитками шнура. Кераміка згрупована в різні комбінації, часто один посуд знаходиться всередині іншого або стоїть один на одному.

Рис. 1. Злата, урочище "Nad Wawrem", поховання I. Розкопки і рисунок З. Ленартовича. 1892 р.
Fig. 1. Złota "Nad Wawrem" Place, burial I. Excavations and drawing by Z. Lenartowicz. 1892

Так, на одному з рисунків (аркуш 1)¹, де замальовано, згідно з написом, поховання I, бачимо чотири черепи, дві довгі кістки скелета та два скупчення посуду. В одному скупченні п'ять посудин знаходяться на майданчику з кам'яних плиток, інше скупчення із трьох посудин розташоване ближче до черепів. Кожна посудина пронумерована. Через все поховання прокреслено стрілку, над якою написано "рѣтнос". Ймовірно, на малюнку зображено рештки зруйнованого колективного поховання (рис. 1). Зверху зліва на рисунку зазначено чорним

¹ Нумерація автора.

чорнилом "Grób I.", нижче написана синім олівцем літера "a" У правій частині рисунку напис: "Це поховання відкрив 10 травня. Складалося з чотирьох кістяків і одинадцяти попільниць², які утворювали ніби хрест до західної сторони. Шість попільниць лежали на камінні, інші 5 на голій землі поряд із трьома черепами. Попільниці, як і черепи, лежали на глибині одного метра. Череп, який був найдалі розташований від попільниць, лежав на відстані 50 см. Все поховання із заходу на схід нараховує 1 метр 20 см, із півночі на південь 1 метр. Окрім попільниць і черепів, знайшов кілька крем'яних відщепів поблизу черепів. Земля над попільницями була чорна, натомість навколо них глина. ZL. 1892 р."³. На звороті аркуша зверху зліва напис олівцем: "Брак в муз. (музеї?) однієї посудини". Зазначимо, що цей напис зроблено, очевидно, іншою людиною.

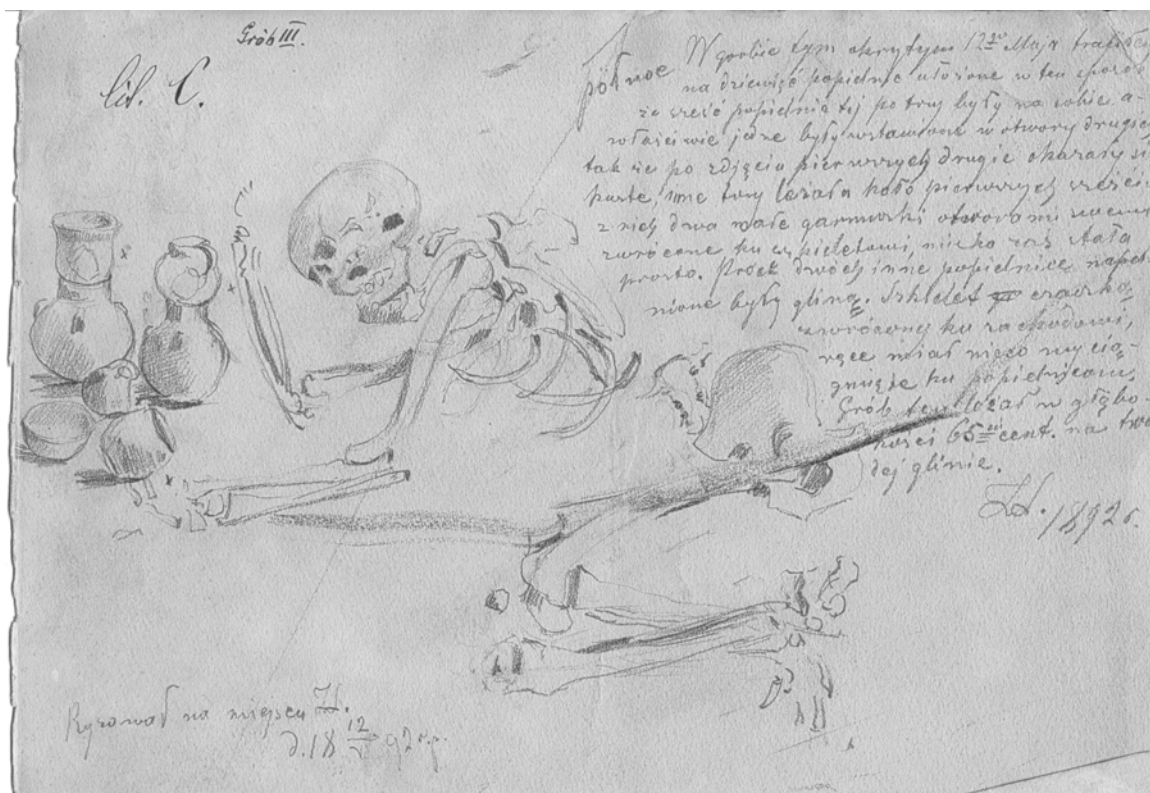

Рис. 2. Злота, урочище "Nad Wawrem", поховання III. Розкопки і рисунок З. Ленартовича. 1892 р.
Fig. 2. Złota "Nad Wawrem" Place, burial III. Excavations and drawing by Z. Lenartowicz. 1892

На аркуші 2 нарисовано кістяк, який лежить на правому боці із сильно підігнутими ногами, дещо зігнутими, піднятими до лицевої частини черепа руками. Поблизу рук і черепа стоять сім посудин різних форм, причому два менші дзбанки чи кубки стоять на вінцях більших горщиків, а в кожному з них всередині по одній невеличкій посудинці. Через весь рисунок навскоси прокреслено стрілку з написом "rótnosc" (рис. 2). Зверху зліва зазначено чорним чорнилом "Grób III.", нижче "lit. C.". Напис на рисунку: "В похованні цьому, відкритому 12го травня, натрапив на дев'ять попільниць, покладених в такий спосіб, що шість попільниць по три були на собі, а властиво одні були вставлені в отвори других так, що після того, як зняли перші, другі виявились порожніми, інші три лежали поблизу перших шести, з них два

² Попільницями в польській археологічній, історичній, краєзнавчій та й художній літературі XIX ст. називали ритуальний посуд, який ставився не лише у кремаційні, а також в інгумаційні поховання.

³ Тут і далі – переклад з польської автора з дотриманням стилю оригіналу.

малі горщики отворами своїми повернені до скелета. Окрім двох, інші попільниці були наповнені глиною. Скелет черепом повернений до заходу, руки мав децю витягнуті до попільниць. Це поховання залягало на глибині 65 сант. на твердій глині. ZL. 1892 р. Рисував на місці. дня 18¹²/v 92 р." На звороті аркуша зверху зліва написано: "бракує 5 посудин".

На аркуші 3, де замальовано поховання IV, бачимо кістяк, який лежить на лівому боці із зігнутими ногами, головою на північ, а поруч гомілкових кісток ніг знаходиться скупчення посуду різноманітних форм, розташованого по лінії схід-захід. Так само, як на попередніх аркушах, через весь рисунок навкоси прокреслено стрілку з написом "rólnoc". У верхньому правому куті чорним чорнилом написано: "Lit. F. Grób IV." (рис. 3). Напис на рисунку: "Шістнадцятого травня відкрив шість попільниць, які лежали одна біля одної, лише в мисочці лежав маленький горщечок. Ці попільниці лежали поруч скелета, а властиво на ногах скелета. Скелет своїм черепом повернений був до півдня, ногами до півночі. Всі ті предмети знаходились на глибині 50 см в глині, децю пересипаній чорною землею. Уламків кременю не було. ZL. 1892 р."

Поховання V на четвертому аркуші зображено не так докладно, як попередні. Кістяк із зігнутими ногами лежить на правому боці на майданчику, викладеному камінням, і супроводжується трьома горщиками, крем'яною сокирою та кістяним знаряддям у вигляді голки. Розташування поховання відносно сторін світу зазначено стрілкою і написом "rólnoc" У верхній частині аркуша над рисунком напис: "Рисував на місці ZL. 18⁹/ix 92 р." У верхньому правому куті аркуша чорним чорнилом зазначено: "L. E. Grob V." На звороті аркуша напис олівцем: "Дев'ятого вересня на глибині 50 сантиметрів на нерівних каменях лежав скелет, черепом повернений до південно-східної, а ногами до західно-північної сторони. Дві великі попільниці стояли вверх дном на стопах скелета, після того, як їх вийняли, між дрібними кісточками знайшов кістяне знаряддя, подібне до голки. Малий горщик лежав отвором своїм до черепа на лопатці так, що частина її була в горщику. На схід від черепа на відстані 10 см знайшов крем'яну сокирку, яка лежала на каменях. Поховання⁴ було викладене нерівними каменями, довжина від черепа до попільниць становила 1 метр, а глибина 50 см. Рисував на місці ZL. 1892 р."

На п'ятому аркуші зображено кістяк із зігнутими ногами, який лежить на правому боці головою на південний захід на майданчику, викладеному з кам'яних плиток. У західній частині поховання неподалік черепа знаходилось шість посудин: три цілі форми (одна з яких – округла амфора – стояла в іншій великій посудині, від якої збереглася лише придонна частина) та дві роздавлені посудини. Судячи з напису, на пальцях або зап'ястку лівої руки знаходились дрібні прикраси з бурштину, можливо, у вигляді намиста. Детальнішого опису немає, на малюнках роздавлених посудин написано "połłuczone" (роздавлені), на зап'ястку лівої руки – "Bursztyn, wisiorki, krążki, gudziczki bursztynowe" (Бурштин, підвіски, кружальця, гудзички бурштинові), через рисунок прокреслено стрілку з написом "rólnoc" і внизу аркуша напис "Grób bursztynowy" (Поховання з бурштином) та "ZL. 1892 р".

Аркуш 6 має більш схематичний рисунок кістяка і лаконічніший текст: "Рисував на місці ZL. дня 18²/vi 92 р. На глибині 80 сант. лежав скелет, повернений головою до заходу, а на відстані 50 сант. лежала одна попільниця кшталту пудла наповнена глиною. Окрім глини, нічого більше не було. Відкрив другого червня. ZL 1892 р."

На аркуші 7 (це найбільший за розмірами рисунок, виконаний на твердому картоні) бачимо кістяк, який лежить на лівому боці із зігнутими ногами на майданчику, викладеному з кам'яних плиток. В ногах кістяка знаходилось велике скупчення кераміки (13 посудин різноманітних форм). Написів на рисунку немає, на звороті аркуша напис великими літерами чорним чорнилом: "Od Lenartowicza 16^a Maja 1894. Sam układał". Почерком цей напис відрізняється від написів, зроблених олівцем на рисунках всіх аркушів.

Невеличкі аркуші 8 і 9 – це замальований посуд, рештки людських скелетів, кістки тварин із, можливо, зруйнованих поховань. Напис на аркуші 9: "Це поховання викладене з нерівних

⁴ Очевидно, йдеться про дно поховальної ями.

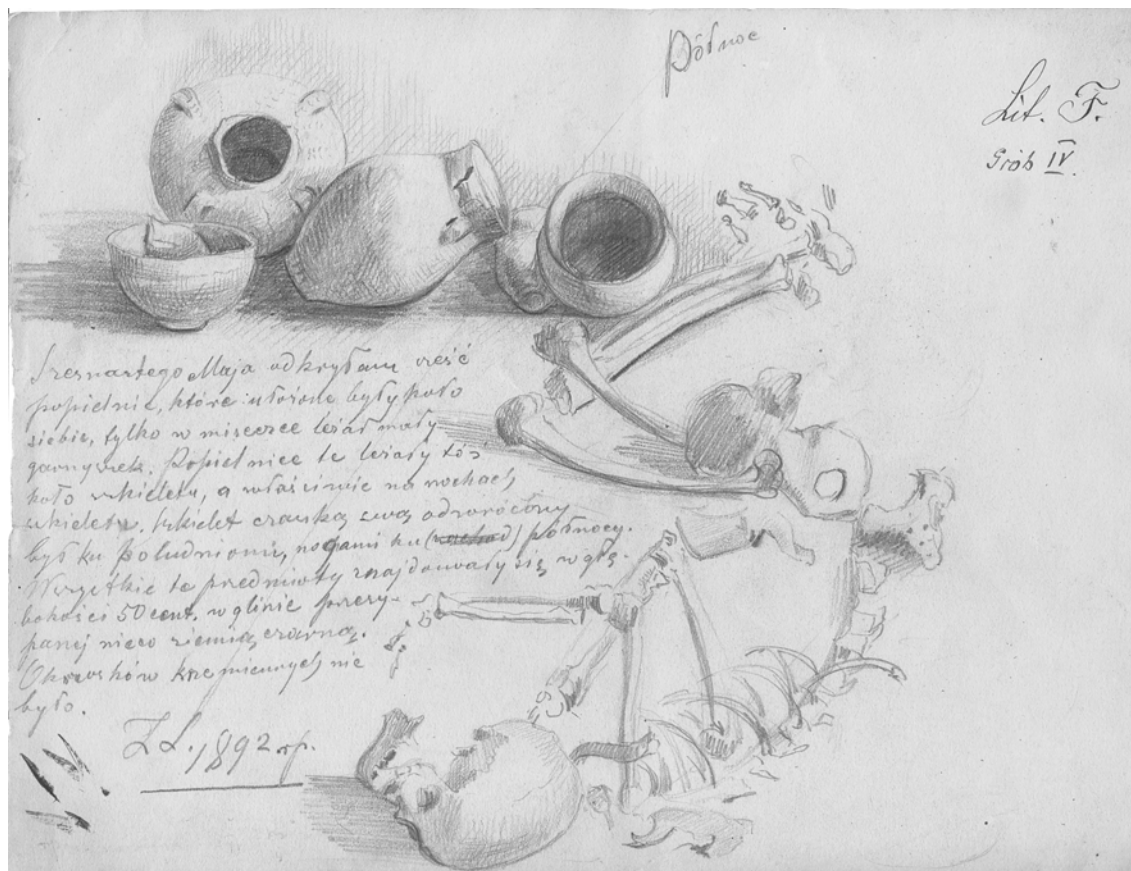

Рис. 3. Злата, урочище "Nad Wawrem", поховання IV. Розкопки і рисунок З. Ленартовича. 1892 р.
Fig. 3. Złota "Nad Wawrem" Place, burial IV. Excavations and drawing by Z. Lenartowicz. 1892

каменів, було в ньому 4 попільниці і два черепи. Відкопував дня 10/IX 1892 р. в присутності пань Залевських. ZL.". У лівому верхньому куті аркушів чорним чорнилом написано літеру "a".

На аркушах 10–12 дуже схематично, очевидно, нашвидкоруч, замальовано скорчені кістяки на кам'яних вимостках, посуд, інколи на самому рисунку підписано і рисками вказано, де знаходились інші дрібніші знахідки або частини скелетів, зазначено розміри поховання.

Постають запитання: що це за пам'ятка, до якого часу і культури вона належить, хто проводив розкопки і хто є автором цих цікавих рисунків? Знаємо лише рік (1892), коли зроблено рисунки і, очевидно, проведено розкопки, та ініціали (ZL) автора робіт.

Особливості розташування кістяків та характерна форма і орнаментация посуду в похованнях, зображених на рисунках, дали можливість визначити, що йдеться про відому археологічну злочку культуру доби енеоліту, пам'ятки якої розташовані на південно-східному краї лесової Сандомирської височини, яка межує з долиною Вісли [Krzak, 1970, s. 7–196; Kaczanowski, Kozłowski, 1998, s. 134].

Відомо, що першовідкривачем цієї локальної синкретичної культури був художник, вчитель рисунку, аматор археології Здіслав Ленартович. У 80-х роках XIX ст. він розпочав у Злотій перші принагідні, несистематичні розкопки. Впродовж 30-ти років ним розкопано близько 50 поховань на могильнику енеолітичного часу в урочищі "Nad Wawrem". З. Ленартович не був знайомий із методикою археологічних досліджень, його цікавили передусім давні речі, здебільшого цілі керамічні форми, менше звертав увагу на деталі поховального обряду та інші знахідки. Зі всіх розкопок З. Ленартовича збереглося лише кілька його нотаток і описів поховань. Дослідник продавав і дарував різним музеям і приватним

особам більші чи менші колекції посуду, які поділив на свій розсуд за виглядом, а не відносно комплексів в окремих похованнях, тому дуже важко тепер матеріали ідентифікувати, не маючи документації, передовсім рисунків поховань. Перші свої розкопки в Злотій З. Ленартович провів у 1888 р., відкривши, очевидно, два поховання, які супроводжувались великою кількістю глиняного посуду, виробами з кістки та кременю. Невелику частину знахідок він подарував Кабінету археології Ягеллонського університету в Кракові [Antoniewicz, 1925, s. 197; Gałgorowska-Chudobaska, 2015, s. 125–126]. Ймовірно, наступні вже ширші дослідження в Злотій З. Ленартович провів у 1892 р., виявивши щонайменше 10 поховань.

Всі знахідки з розкопок 1892 р. З. Ленартович продав (подарував ?) якомусь Леону Вернеру, який того ж 1892 р. відпродав їх графу Володимиру Дідушицькому до Музею Дідушицьких у Львові [Nadaczek, 1907, s. 3]⁵. Це була велика збірка археологічних матеріалів (101 загалом добре збережена посудина, кілька кам'яних виробів, а також одне поховання разом із його цілим спорядженням) і два рисунки, виконані олівцем, які були єдиною документацією і своєрідним звітом про одні з перших розкопок відомої тепер пам'ятки. Кароль Гадачек, професор кафедри класичної археології та праісторії Львівського університету, а також кількालітній працівник Музею Дідушицьких [Булик, 2014, с. 233] опрацював і 1907 р. опублікував ці матеріали. Вчений досить детально описав знахідки, здебільшого керамічний посуд, поділивши його на окремі групи, відзначивши їхній виразний характер щодо форм, технології виготовлення та особливо орнаментального стилю. К. Гадачек, очевидно, опираючись на рисунки З. Ленартовича, де зображено кістяки на кам'яних вимостках, зробив хибний висновок, що поховання в Злотій здійснені в кам'яних "скринях". Зазначимо, що стаття ілюстрована досить якісними (як на той час) фото типових знахідок і репродукцією рисунку одного з поховань, зробленого З. Ленартовичем [Nadaczek, 1907, s. 3–10]. Робота К. Гадачека стала першою більшою фаховою науковою публікацією могильника в Злотій.

Без сумніву, описані нами рисунки з архіву відділу археології є оригінальними, до цього часу невідомими рисунками З. Ленартовича, зробленими під час першого, передвоєнного етапу його розкопок. Але не всі вони потрапили до Львова у 1892 р. разом із придбаною для музею Дідушицьких колекцією археологічних знахідок зі Злотої.

Як вже зазначалося, на аркушах із рисунками З. Ленартовича, окрім його записів олівцем є написи, зроблені чорнилом чорного кольору досить каліграфічним почерком, який виразно відрізняється від почерку З. Ленартовича. Ймовірно, що ці написи зроблені пізніше К. Гадачеком під час опрацювання львівської збірки матеріалів могильника в Злотій. Львівський археолог намагався певним чином впорядкувати колекцію, зокрема вияснити, який посуд до якого поховання міг би належати. Але чому Кароль Гадачек згадував у своїй роботі лише про два "шкіци" З. Ленартовича (один з яких опублікував) невідомо. Можливо, решту рисунків, які стосувалися розкопок 1892 р., З. Ленартович на прохання Музею Дідушицьких надіслав до Львова пізніше – у 1894 р., про що може свідчити напис К. Гадачека на звороті аркуша 7: "*Od Lenartowicza 16° Maja 1894. Sam układa!*".

Отже, Львів посідає вагоме місце у вивченні злоцької культури, оскільки тут знаходяться велика колекція археологічних матеріалів та оригінали рідкісних рисунків і нотаток розкопок епонімного могильника в Злотій З. Ленартовичем у 1892 р., також у Львові К. Гадачеком вперше науково опрацьовано і опубліковано ці матеріали і поставлено питання про виділення окремої культурної групи – тепер культури Злота.

⁵ Не виключено, що Леон Вернер був просто посередником у стосунках між З. Ленартовичем і В. Дідушицьким.

ЛІТЕРАТУРА

- Buлик Н. (2014). Львівська археологія XIX – початку XX століття: дослідники, наукові установи, музеї. – Львів. – 304 с.
- Antoniewicz W. (1925). Eneolityczne groby szkieletowe we wsi Złota w pow. Sandomierskim // *Wiadomości archeologiczne*. – Warszawa. – Т. IX. – З. 3–4. – S. 191–245.
- Hadaczek K. (1907). Neolityczne cmentarzysko we wsi Złotej w Sandomierskiem // *Materiały antropologiczno-archeologiczne i etnograficzne*. – Kraków. – Т. IX. – S. 3–10.
- Gągorowska-Chudobska J. (2015). Późnoneolityczne i wczesnobrązowe materiały z badań Zdzisława Lenartowicza w Złotej, pow. Sandomierz w zbiorach Muzeum Narodowego w Kielcach // *Materiały Archeologiczne*. – Kielce. – Т. XL. – S. 125–159.
- Kaczanowski P., Kozłowski J. K. (1998) *Najdawniejsze dzieje ziem polskich (do VII w.)*. – Kraków. – 382 s.
- Krzak Z. (1970). Cmentarzysko kultury złockiej “Nad Wawrem” w Złotej. – Wrocław-Warszawa-Kraków. – 203 s.

REFERENCES

- Bulyk, N. (2014). Lvivska arkeologia XIX – pochatku XX stolittia: doslidnyky, naukovi ustanovy, muzei. Lviv, 304 pp. (in Ukrainian).
- Antoniewicz, W. (1925). Eneolityczne groby szkieletowe we wsi Złota w pow. Sandomierskim. *Wiadomości archeologiczne*, 9(3–4), 191–245 (in Polish).
- Hadaczek, K. (1907). Neolityczne cmentarzysko we wsi Złotej w Sandomierskiem. *Materiały antropologiczno-archeologiczne i etnograficzne*, 9, 3–10 (in Polish).
- Gągorowska-Chudobska, J. (2015). Późnoneolityczne i wczesnobrązowe materiały z badań Zdzisława Lenartowicza w Złotej, pow. Sandomierz w zbiorach Muzeum Narodowego w Kielcach. *Materiały Archeologiczne*, 40, 125–159 (in Polish).
- Kaczanowski, P., & Kozłowski, J.K. (1998). *Najdawniejsze dzieje ziem polskich (do VII w.)*. Kraków, 382 pp. (in Polish).
- Krzak, Z. (1970). *Cmentarzysko kultury złockiej “Nad Wawrem” w Złotej*. Wrocław-Warszawa-Kraków, 203 pp. (in Polish).

Стаття: надійшла до редакції 20.04.2017
прийнята до друку 10.05.2017

**“RYSOWAŁ NA MIEJSCU”. MATERIALS FROM LVIV OF THE FIRST RESEARCHES
OF ZŁOTA SITE IN POLAND**

Dmytro PAVLIV

*Ivan Krypiakevych Institute of Ukrainian Studies of NAS of Ukraine,
Vynnychenko Str., 24, 79008, Lviv, Ukraine, e-mail: datamitra@gmail.com*

At the archive of the Department of archaeology of Ivan Krypiakevych Institute of Ukrainian studies of NAS of Ukraine 12 pages with images of excavated inhumation burials are preserved. Pictures were made skillfully and in details. Handwritings in Polish with brief description of discovered burials are presented at the pages with indication of date, when pictures were made – 1892, signature – ZL and postscript “Rysował na miejscu”.

Characteristic form and ornamentation of ceramic ware from the burials allow to define that they belong to famous Złota archaeological culture from Eneolithic period. Sites of this culture are located on Sandomierz Upland above Vistula river.

Artist and amateur of archaeology Zdislaw Lenartowycz was the discoverer of this culture. In 80-th of XIX century he began excavations in Złota, which continued during 30 years. Only a few of his notes and

descriptions of burials are preserved till now. All finds from the excavations, carried out in 1892 were transferred by Z. Lenartowycz to Leon Werner, who sold them to Włodzimierz Dzieduszycki for Dzieduszycki's Museum in Lviv. It was a large collection of archaeological materials, which was studied and published in 1907 by Karol Hadaczek, professor of Lviv University.

Drawings from the archive of the Department of archaeology are the original pictures of Z. Lenartowycz, made by him during the first excavations. Two of these drawings, probably, appeared in Lviv together with collection from Złota, bought for the Dzieduszycki's Museum in 1892, other 10 drawings – in 1894. So, Lviv took an important part at the studying of Złota culture, because large collection of archaeological materials, originals of the drawings and field notes from the one of the first excavations of the burial complex are located there. Also in Lviv K. Hadaczek conducted scientific studies of these materials and published results of his researches at the first time.

Key words: Złota culture, Zdislaw Lenartowicz, drawings, Lviv, Dzieduszycki Museum, Karol Hadaczek.